

ภาพแทนชาวสยามในนวนิยายเรื่อง *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe*

พันธจิต ดวงจันทร์

ภาควิชาภาษาตะวันตกและภาษาศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
E-mail: phanjit.d@msu.ac.th

วันที่รับบทความ: 25 ตุลาคม 2567
วันที่แก้ไขบทความ: 18 ธันวาคม 2567
วันที่ตอบรับบทความ: 25 ธันวาคม 2567

บทคัดย่อ

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ชาวยุโรปหลงใหลในอารยธรรมตะวันออกมาก ชาวสยามเป็นหนึ่งในชาวเอเชียที่ปรากฏในงานวรรณกรรมสมัยนั้น นวนิยายเรื่อง *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* ผู้แต่งใช้ชาวสยามเป็นตัวละครหลัก เพื่อดำเนินเรื่อง บทความชิ้นนี้เป็นการศึกษาเนื้อหาทางวรรณกรรมโดยใช้กรอบแนวคิดทาง ประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ ในเรื่องเราจะพบความสนใจของชาวตะวันตกที่มีต่อชาวสยาม ในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเด็น คือ การปกครองด้วยระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม ความเชื่อต่าง ๆ ในศาสนาพุทธ ตลอดจนวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมของชาวสยาม การศึกษาเรื่องภาพแทนชาวสยามใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* ไม่เพียงเห็นภาพชาวสยามในด้านต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังเห็นถึงกระแส ความนิยมตะวันออกที่มีในสังคมฝรั่งเศสยุคสมัยนั้นเช่นกัน

คำสำคัญ: ชาวสยาม วรรณกรรม คริสต์ศตวรรษที่ 18 ภาพแทน

Representation of Siamese People In *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe*

Phanjit Duangchan
Department of Western Languages and Linguistics, Faculty of Humanities and
Social Sciences, Mahasarakham University
E-mail: phanjit.d@msu.ac.th

Received: October 25, 2024
Revised: December 18, 2024
Accepted: December 25, 2024

Abstract

In the 18th century, Europeans were fascinated with Oriental civilization. The Siamese were among the Asians found in the literature of that time. In the novel *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe*, the author uses the Siamese as the main characters to tell the story. The article investigates the content of literary works using a historical framework for analysis. In the story, we come across the interest of Westerners towards the Siamese in various matters, which can be divided into three domains: the absolute monarchy in Siam, various beliefs in Buddhism, the way of life, traditions and culture of the Siamese people. Studying the representation of the Siamese in *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* not only shows the Siamese under various aspects but also sees the Orientalist trend in French society at that time.

Keywords: Siamese people, literature, 18th century, representation

บทนำ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสเริ่มต้นขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 จากการเดินทางมาสยามของบรรดามิชชันนารีที่ต้องการเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในดินแดนทางตะวันออก พวกพ่อค้าที่เข้ามาค้าขาย ตลอดจนนักการทูตที่เข้ามาเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ บุคคลเหล่านี้ได้จัดบันทึกสิ่งที่ตนได้พบเห็นในสยาม ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ชีวิตผู้คน ขนบธรรมเนียม ศาสนา รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศนี้จะไม่ดีดังเช่นในยุคก่อนเนื่องจากไม่มีความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้า อย่างไรก็ตาม สยามยังคงเป็นที่รู้จักในประเทศฝรั่งเศสยุคนี้ชาวฝรั่งเศสหลงใหลอารยธรรมต่างชาติ วิถีชีวิตผู้คนต่างแดน วัฒนธรรมต่าง ๆ นอกยุโรปล้วนเป็นที่สนใจ เราจะเห็นว่าหนังสือเกี่ยวกับต่างประเทศมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ความเชื่อของผู้คน ตลอดจนงานด้านวรรณคดี ประเทศทางตะวันออกหลายประเทศได้รับการตีพิมพ์ในงานเขียนยุคนี้ อาทิ จีน เปอร์เซีย มองโกล ญี่ปุ่น เวียดนาม อินเดีย รวมถึง สยาม ซึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียนฝรั่งเศส ไม่ว่าจะเป็น พจนานุกรม บันทึกการเดินทาง ความเรียง สื่อกึ่งพิมพ์ต่าง ๆ และงานวรรณกรรม

นวนิยายเป็นงานวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมมากในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ข้อมูลเกี่ยวกับประเทศทางตะวันออกถูกพบบ่อยในงานประเภนี้ ความโด่งดังของเรื่องพันหนึ่งราตรี *Mille et une Nuit* สะท้อนได้ดีถึงกระแสนิยมความเป็นตะวันออกในประเทศฝรั่งเศสยุคนั้น อย่างไรก็ตาม งานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันออกมักเป็นงานวรรณกรรมแนวเสียดสีสังคม มีการสอดแทรกเรื่องราวความเป็นตะวันออก วางโครงเรื่องการส่งสายลับชาวตะวันออกเข้ามายังราชสำนักฝรั่งเศส การเลือกชาวตะวันออกเป็นตัวละครหลักเพื่อการดำเนินเรื่องในนวนิยาย ฟร็องซัวส์ มาร์ติโน (François Martino) ได้ศึกษาค้นคว้าและให้เหตุผลสามประการดังนี้ ประการแรกมุมมองจากชาวตะวันออกเป็นความคิดและการแสดงทัศนะที่บริสุทธิ์ปราศจากอคติและความลำเอียงเพราะพวกเขาไม่ได้อยู่ในยุโรป ไม่รู้จักประเทศฝรั่งเศสมาก่อน ประการที่สอง คือ ขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนระหว่างสองทวีปมีความแตกต่างกัน ดังนั้น การแสดงความคิดหรือมุมมองในด้านต่าง ๆ จึงมีความน่าสนใจ ประการสุดท้าย ชาวตะวันออกมีบุคลิกลักษณะที่สนุกสนานซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลิน ขวนติดตาม (Martino, 1906)

จดหมายชาวเปอร์เซีย *Lettres persanes* งานวรรณกรรมนวนิยายรูปแบบจดหมายอันโด่งดัง ได้รับการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1721 ประพันธ์โดย Charles de Secondat, baron de Montesquieu เล่าถึงเรื่องราวของขุนนางชาวเปอร์เซียสองคน คือ Usbek และ

Rica ที่เข้ามาใช้ชีวิตในประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลาหลายปี ในเรื่องทั้งสองได้เขียนจดหมายส่งไปหาเพื่อนที่ประเทศเปอร์เซีย เล่าถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นในเมืองปารีส โรงละคร โรงมหรสพ ร้านกาแฟ เป็นต้น นอกจากนี้ยังสังเกตและวิพากษ์วิจารณ์วิถีชีวิตผู้คนชาวฝรั่งเศสด้วยสายตาอันไร้อคติของชาวตะวันออกที่เพิ่งเดินทางมาฝรั่งเศสเป็นครั้งแรก

นอกจากชาวเปอร์เซียแล้ว ชาวสยามก็เป็นตัวละครหลักเช่นกัน ใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* ประพันธ์โดย Joseph Landon (บางครั้งใช้ชื่อว่า Jean de Soisson) ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1751 (Landon, 1751) จากการศึกษาสามารถวิเคราะห์ได้ถึงเหตุผลสามประการที่ชาวสยามปรากฏเป็นตัวละครหลักในงานวรรณกรรมของเรื่องนี้ ประการแรก ผู้คนยังจดจำได้เรื่องการแลกเปลี่ยนการทางทูตระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับสยาม ความสัมพันธ์อันดีทางการทูตระหว่างสองประเทศในยุคนั้น เรื่องราวที่ราชทูตสยามเดินทางมายังฝรั่งเศส ประการที่สอง ชาวสยามเป็นชาวตะวันออกซึ่งคนฝรั่งเศสในสมัยนั้นให้ความสนใจ เพราะอยากรู้เรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นตะวันออก รวมถึงชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่อยู่นอกทวีปยุโรป ประการสุดท้าย การที่ราชทูตสยามได้เข้ามายังราชสำนักฝรั่งเศสเพื่อถวายพระพรราชสาส์นแก่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 สามารถนำมาใช้แต่งเนื้อหาให้สอดคล้องกับโครงเรื่องนวนิยายซึ่งเป็นที่ยอมรับในสมัยนั้น คือ การส่งสายลับเข้ามายังราชสำนักฝรั่งเศส ซึ่งโครงเรื่องลักษณะนี้เป็นงานวรรณกรรมแนวเสียดสีรูปแบบใหม่ในฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีประเด็นเหตุการณ์เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การสืบราชสมบัติ เรื่องการทหาร ตลอดจนข้อมูลต่าง ๆ ที่สำคัญ โดยผู้อ่านจะพบเนื้อหาต่าง ๆ ในงานวรรณกรรมประเภทนี้ (Martino, 1906) ดังนั้น นวนิยายรูปแบบจดหมายเรื่องนี้จึงมีตัวละครหลักเป็นชาวสยามชื่อ นาดาซีร์ (Nadazir) ซึ่งกษัตริย์สยามส่งมายังประเทศฝรั่งเศสเพื่อเป็นสายลับสืบงานราชการ ในจดหมายฉบับที่ 1 นาดาซีร์เขียนถึงอะบองซาลิดา (Abensalida) หญิงคนรัก เล่าถึงการเดินทางอันเหน็ดเหนื่อยจนมาถึงฝรั่งเศสเพื่อมาทำภารกิจสืบราชการลับให้กับพระเจ้าแผ่นดินสยาม “อะบองซาลิดาที่รัก หลังจากการเดินทางมาอย่างเหน็ดเหนื่อย ในที่สุด คนรักของเจ้าก็ถึงฝรั่งเศส เพื่อที่จะมาสอดส่องสืบราชการให้แก่พระมหากษัตริย์”

Noted. From *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* (p. 1-2), by J. Landon, 1751, François Delaguette.

นอกจากนี้ นาดาซีร์ยังย้ำภารกิจสำคัญของตัวเองในจดหมายฉบับที่ 2 โดยเขียนถึงออกญา ลา ซา อี กา (L'Oyas La-za-hy-ka) ว่า “กษัตริย์ของเราต้องการให้ข้าศึกษาศีลธรรมประเพณีของทางฝรั่งเศส เพื่อที่พระองค์จะได้ใช้คิดไตร่ตรองเรื่องศาสนา”

Noted. From *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* (p. 3), by J. Landon, 1751, François Delaguette.

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาภาพแทนชาวสยามใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* พร้อมทั้งมุมมอง ทศนคติที่ชาวฝรั่งเศสในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 หรือสมัย ภูมิปัญญาที่มีต่อชาวสยามและประเทศสยาม ตลอดจนศึกษากระแสความนิยมตะวันออก ที่มีอิทธิพลต่องานเขียนฝรั่งเศสในยุคนั้น

แนวคิดทฤษฎีและกรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้ศึกษาได้วางกรอบแนวคิดในการศึกษารั้งนี้ โดยใช้กรอบแนวคิดทาง ประวัติศาสตร์สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 หรือสมัยยุคภูมิปัญญาของยุโรปมาวิพากษ์วิจารณ์ สังคมและวัฒนธรรมสยาม โดยแบ่งเป็น

1. ประเด็นทางการเมืองการปกครอง

นักปรัชญาสนใจศึกษารูปแบบการเมืองการปกครองในหลายรูปแบบ ศึกษา สถาบันต่าง ๆ ทางการเมือง เนื่องจากพวกเขาเชื่อว่า ความก้าวหน้าของระบอบการเมือง การปกครองและสังคมจำเป็นต้องความสุขของประชาชนทุกคน (Séguin, 1992) มงเตสกีเออ (Montesquieu) นักปรัชญาคนสำคัญแห่งยุคได้เสนอทฤษฎีการเมืองที่เป็น ประโยชน์ต่อประชาชนและสังคม โดยกล่าวว่า อำนาจจะต้องแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจตุลาการ ในยุคนั้นนักปรัชญาต่างชื่นชมระบอบ การเมืองการปกครองของประเทศอังกฤษที่พระมหากษัตริย์แบ่งอำนาจให้ฝ่ายต่าง ๆ บริหารบ้านเมือง อีกทั้งพระองค์ทรงจัดตั้งสภาคู่และสภาท้องถิ่น (Tritter, 2001) เราจะ เห็นได้ว่านักปรัชญาตีพิมพ์หนังสือเผยแพร่ความคิดทางการเมืองที่ตนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี ในสังคม นอกจาก เจตนารมณ์แห่งกฎหมาย *De L'Esprit des Lois* (1748) ของมงเตสกีเออ (Montesquieu) ที่มุ่งนำเสนอให้แกคิด ตลอดจนมุมมองต่าง ๆ เกี่ยวกับระบอบการเมือง การปกครองแล้ว ยังมี สัญญาประชาคม *Du Contrat Social* (1762) ของฌอง ฌาคส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau) ที่เน้นถึงสิทธิการเป็นพลเมือง ความมีเสรีภาพของผู้คน ในระบอบการปกครอง *จดหมายปรัชญา Les Lettres philosophiques* (1733) ของวอลแตร์ (Voltaire) ที่เขียนชื่นชมระบอบการปกครองของอังกฤษและวิพากษ์วิจารณ์สังคมฝรั่งเศส (Marin, 2001) ดังนั้น ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ให้อำนาจแก่คนเพียงคนเดียว จึงถูก มองว่าเป็นระบอบการปกครองที่ไม่เป็นธรรม ไร้หลักการที่ดีในการปกครอง เพราะทำลาย สิทธิและเสรีภาพของผู้คนไปหมดสิ้น ดังเช่นในประเทศสยามที่ใช้ระบอบการปกครองแบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้นักปรัชญาต่างมองว่าพระมหากษัตริย์สยามซึ่งทรงมีพระราช อำนาจมากเพียงผู้เดียวเป็นเผด็จการ

2. ประเด็นเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ

ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ศาสนาเป็นหนึ่งในเรื่องหลักที่นักปรัชญาสนใจศึกษา จากการค้นพบทางวิทยาศาสตร์และความก้าวหน้าทางวิทยาการ ทำให้นักปรัชญาอธิบายเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อนี้ด้วยเหตุผล ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 ศาสนามีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเป็นอย่างมาก ผู้คนเชื่อว่าหลังความตายมนุษย์จะพบความสุข ในขณะที่ยุคภูมิปัญญา นักปรัชญาต่างแย้งว่า ความสุขที่แท้จริงนั้นอยู่บนโลกนี้ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ไม่ใช่การเฝ้ารอโลกหน้า เราพบว่าผู้คนในยุคภูมิปัญญาจะปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงในเรื่องเหนือธรรมชาติ เรื่องทางไสยศาสตร์ รวมทั้งเรื่องอำนาจของศาสนา ดังนั้น เหตุผล ถือเป็นหลักพื้นฐานที่สำคัญในยุคนี้ นักปรัชญาพยายามใช้เหตุผลเพื่อหาคำตอบในทุก ๆ เรื่อง เพราะเชื่อว่าเหตุผลจะกำจัดความไม่รู้ ความเชื่อผิด ๆ ได้ (Séquin, 1992) ศาสนาพุทธของชาวสยามจึงกลายเป็นหนึ่งในตัวอย่างที่บรรดานักปรัชญาต่างหยิบยกมาเสนอผู้คนในสังคมเพื่อแสดงให้เห็นถึง การกล่าวเกินจริงซึ่งนำไปสู่ความเชื่อกันอย่างผิด ๆ ของชาวสยาม อาทิ ความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องวิญญาน ตลอดจนหลักคำสอนทางศาสนาที่ในทัศนะของเหล่านักคิดต่างมองว่าขาดเหตุผลมารองรับ ส่งผลทำให้ผู้คนหลงเชื่อ เชื่อมั่นในสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุและผล ทำให้สังคมไม่ก้าวหน้าขาดการพัฒนา

3. ประเด็นด้านสังคมและวัฒนธรรม

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ผู้คนสนใจเรื่องการเดินทาง ดินแดนอันห่างไกล ชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนที่ยังไม่มีผู้ใดรู้จัก ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการ ทำให้การเดินทางมีเพิ่มมากขึ้นกว่าในยุคก่อน บันทึกการเดินทางเหล่านี้ทำให้เราได้รู้จักผู้คนต่าง ๆ ทั่วโลก (Didier, 1992) ข้อมูลต่าง ๆ ที่ปรากฏถือเป็นความรู้ที่สำคัญ เช่น ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ พืชพรรณธรรมชาติต่าง ๆ ตลอดจน วิถีชีวิตของผู้คน ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาและวัฒนธรรมต่าง ๆ ความแตกต่างทางด้านสังคมและวัฒนธรรมกระตุ้นความสนใจของผู้คนได้เป็นอย่างดี ข้อมูลเหล่านี้ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินบันเทิงใจเท่านั้น แต่ยังเกิดการวิพากษ์วิจารณ์เปรียบเทียบกับวัฒนธรรมในทวีปยุโรปของตนเช่นกัน ตัวอย่างจากในนวนิยายเรื่องนี้ เราจะเห็นการเปรียบเทียบผู้หญิงสยามกับผู้หญิงฝรั่งเศส ผู้แต่งชื่นชมหญิงชาวสยามว่าเป็นผู้หญิงที่ขยัน ไม่เกียจคร้าน ไม่ใช่จ่ายพุ่มเฟิย ซึ่งแตกต่างจากผู้หญิงยุโรปที่ชอบเล่นการพนัน (Landon, 1751) การผ산ความเชื่อเรื่องวิญญานที่ย้ายจากร่างหนึ่งสู่อีกร่างหนึ่งของผู้คนทางตะวันออกเพื่อประชดประชันเสียดสีการแต่งกายของผู้คนในยุโรปที่มีการเปลี่ยนชุดแต่งกายวันละหลายรอบ (Landon, 1751) นอกจากนี้

กระแสความเป็นตะวันออกซึ่งเป็นที่นิยมมากในตอนนั้นทำให้เราวิเคราะห์ความสนใจของชาวตะวันตกที่มีต่อชาวตะวันออกได้ เช่น การตั้งชื่อตัวละครเป็นภาษาตะวันออก *Tasoo-Pra-Poat*, *Abou-kaili*, *Simo-Hosot* ตลอดจนคำศัพท์ต่าง ๆ ที่พบในเรื่อง อาทิ *Prom*, *Mons Pasabai*, *Tawan*, *Pihan*, *Hongs* เป็นต้น

ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชาวสยามใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe*

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาค้นคว้าจำนวน 40 ฉบับที่อยู่ในนวนิยายเล่มนี้ซึ่งในจำนวนนี้ 17 ฉบับเป็นจดหมายรักเขียนโต้ตอบระหว่างนาดาซีร์ (Nadazir) ตัวละครหลักของนวนิยายและอะบองซาลิดา (Abensalida) คนรักของเขา นอกนั้นเป็นจดหมายแลกเปลี่ยนระหว่างนาดาซีร์กับขุนนางสยามฝ่ายต่าง ๆ ในราชสำนัก การศึกษาเรื่องชาวสยามใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* ทำให้เห็นความสนใจของชาวตะวันตกที่มีต่อชาวสยามในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 3 ประเด็นหลัก คือ การเมือง การปกครอง ศาสนาและความเชื่อ สังคมและวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

การเมืองการปกครอง

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ระบอบการเมืองการปกครองเป็นเรื่องที่ผู้คนสนใจและตั้งคำถามกันว่าระบอบใดเป็นระบอบที่ดีที่สุด เนื่องจากพวกเขาเชื่อว่าระบอบการปกครองที่ดีจะนำมาซึ่งความสุขของคนในสังคม ผู้ประพันธ์ *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* นำเสนอภาพระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม ซึ่งเป็นระบอบที่บรรดานักคิดนักปรัชญาในยุคนั้นต่างมองว่าเป็นเผด็จการ เพราะเป็นการให้อำนาจแก่คนเพียงคนเดียวถือเป็นสิ่งคุกคามอันเลวร้ายที่สุดแห่งความเสื่อมโทรม (Tatin-Gourier, 1999) ระบอบนี้จะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นในสังคม มงเตสกีเอดผู้ประพันธ์เรื่องเจตนารมณ์แห่งกฎหมาย *De L'Esprit des Lois* (1748) กล่าวถึงผู้ปกครองที่ใช้ระบอบนี้ว่า มีเพียงคนเดียวที่ใช้อำนาจโดยไร้กฎหมาย ไร้กฎเกณฑ์ ทำทุกอย่างตามความต้องการและตามอำเภอใจของตน (Montesquieu, 1748) ดังนั้น ระบอบการปกครองของสยามที่มีพระมหากษัตริย์ผู้เปรียบเสมือนสมมติเทพที่ทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเด็ดขาดเพียง

ผู้เดียว ทั้งทางนิติบัญญัติ ทางการบริหารประเทศ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชอำนาจด้านตุลาการ จึงไม่ใช่ระบอบการปกครองที่ดีในสายตาของนักปรัชญายุคนั้น จากนวนิยายเรื่องนี้พระองค์สามารถสังัดตสินโทษทุกคนได้

ในจดหมายฉบับที่ 7 ขุนนางสยามที่ดูแลทรัพย์สินในท้องพระคลังของพระมหากษัตริย์ เขียนเล่าให้นาดาซีร์ว่าพระมหากษัตริย์สั่งลงโทษเจ้าพนักงานในวังที่ขโมยเงินในท้องพระคลังโดยให้กลืนน้ำเหล็กหลอมจำนวนสี่ออนซ์ (Landon, 1751) ในจดหมายฉบับที่ 12 เจ้าหน้าที่ยุคลพระตำหนักนางสนมของกษัตริย์ เขียนเล่าให้นาดาซีร์ว่า นางสนมแพศยาชื่อ อัลมองซาย (Almanzai) ถูกจับได้ว่าคบชู้ กษัตริย์สั่งลงโทษสถานหนัก โดยการจับโยนให้พวกเสือกินต่อหน้าพระที่นั่ง (Landon, 1751)

นอกจากการลงโทษที่รุนแรงแล้ว ความน่ากลัว ความโหดร้ายของระบอบนี้ยังสะท้อนในจดหมายฉบับที่ 16 ขุนนางสยามเขียนจดหมายเล่าให้นาดาซีร์ เรื่องกษัตริย์ฆ่าทิมกาก็ ลูกชายคนที่สองของพระองค์ อย่างโหดเหี้ยมโดยการใช้ไม้จันทน์ทุบที่ท้องจนตาย ซึ่งตนนั้นก็ไม่ทราบถึงสาเหตุการฆ่าครั้งนี้ เรื่องราวอันน่าสะพรึงกลัวนี้ได้เกิดขึ้นในวังอย่างลับ ๆ (Landon, 1751)

ศาสนาและความเชื่อ

ในยุคมณีปญญา เหตุผล ถือเป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อต่อต้านความไม่รู้และความงมงายของผู้คนในสังคม ในยุคนั้นศาสนาเป็นเรื่องหนึ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ พระพุทธศาสนาเป็นหนึ่งในศาสนาที่ถูกกล่าวถึงในงานของนักเขียนสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในนวนิยาย *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* เราพบการนำเสนอเรื่องศาสนาของชาวสยามในจดหมายหลายฉบับ เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของชาวสยามมาเป็นเวลานาน จำนวนพระสงฆ์ที่มากมายในราชอาณาจักรแสดงได้ดีถึงความสำคัญของศาสนานี้ในสังคมสยาม จดหมายฉบับที่ 5 นาตาซีร์ยืนยันถึงจำนวนพระสงฆ์ที่มีมากมายในสยาม เป็นกลุ่มบุคคลที่มีความโดดเด่นกว่าคนอื่นในสังคม (Landon, 1751)

ชาวสยามรักและเคารพเทิดทูนศาสดาของพวกเขามาก แม้ว่าพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในนวนิยายมีเรียกชื่อว่า Nacodom หรือ Sommo-Nacodom นั้นจะปรินิพพานไปแล้ว หากแต่พวกเขายังรอคอยพระพุทธเจ้าองค์ใหม่กลับมาอยู่เสมอ ความเชื่อนี้พบในจดหมายฉบับที่ 7 ที่ขุนนางชาวสยามผู้ดูแลพระคลังของพระมหากษัตริย์เขียนเล่าให้นาดาซีร์ให้ได้รับทราบว่ามีคนต่างหลงงมงายเชื่อสิ่งที่พระสงฆ์บอกต่อกันมาถึงเรื่องการกลับมาของพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ (Landon, 1751) ชาวสยามเชื่อในสิ่งที่พระสงฆ์บอก พวกเขาเชื่อมั่นว่าจะได้พบกับพระพุทธเจ้าองค์ถัดไปในไม่ช้า ทำให้พวกเขา

ไม่คิดไตร่ตรองด้วยเหตุผล หากพบเจอผู้ใดที่มีลักษณะแปลกหรือแตกต่างไปจากคนธรรมดา ก็จะเชื่อโดยง่ายว่าบุคคลผู้นั้นคือผู้วิเศษ เป็นผู้มีบุญญาบารมี อาจเป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์ใหม่ ที่พวกตนรอคอย (Landon, 1751)

ในพระพุทธศาสนา นิพพาน (Nireupan) คือจุดมุ่งหมายสูงสุด หากแต่การจะบรรลุถึงนิพพานได้นั้น ต้องผ่านการฝึกปฏิบัติ ขำระล้างจิตใจให้สะอาดและบริสุทธิ์ พระสงฆ์ ผู้ปรารถนาซึ่งนิพพานจะต้องถือศีล ฝึกจิตอย่างเคร่งครัด โดยต้องปฏิบัติตามกฎของสงฆ์ เพื่อจะได้บรรลุถึงระดับขั้นที่สี่ (Landon, 1751) เช่น ไม่ดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ไม่ใช้เครื่องหอม กล่าวถึงเฉพาะศาสนาของตนเท่านั้น นอนให้น้อย ไม่รับประทานมากเกินด้วย กิริยาสำรวมบนถนน สวมเสื้อผ้าชุดเดียว รับประทานอาหารแต่ในบาตร (Landon, 1751) สำหรับชาวต่างชาตินั้น ความเข้าใจเรื่องนิพพาน (Nireupan) ยังมีความคลาดเคลื่อนและไม่ค่อยถูกต้องตามหลักทางพระพุทธศาสนา ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาสยามช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ผ่านมา (คริสต์ศตวรรษที่ 17) ต่างให้ความสนใจสภาวะนิพพานในทางพระพุทธศาสนา และได้เขียนคำนิยามคำว่า “นิพพาน” ในบันทึกการเดินทางของตน ซึ่งส่วนมากจะบรรยายว่านิพพานเป็นดังสรวงสวรรค์ของพระเจ้า เช่น นิโกลาส แกร์แวส (Nicolas Gervaise) นักเดินทางชาวฝรั่งเศสวัย 19 ปี ติดตามคณะเผยแผ่ศาสนาเข้ามาสยามในปี ค.ศ. 1681 ได้บันทึกไว้ว่า “พระนฤพาน (Nyreupâne) อันเป็นสถานที่พักผ่อนและเสวยสุขารมณ์ เฉพาะสำหรับพระเป็นเจ้าทั้งหลายตลอดชั่วนิรันดร์ มีแต่ความสุขและความสงบยิ่งอันเป็นผลจากมหากุศลกรรมที่ได้บำเพ็ญมาในอดีต”

หมายเหตุ. จาก ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม ฉบับแปล (น. 138), โดย นิโกลาส แกร์แวส, 2550, ศรีปัญญา.

“un lieu de repos et de plaisir, destiné pour être le séjour des Dieux où ne vivant que pour eux-mêmes, ils ne sont occupés pendant toute l'éternité que leur propre Bonheur, et ne songent qu'à jouir dans la pleine tranquillité du fruit de leurs travaux”

Noted. From *Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam* (p. 160-161), by N. Gervaise, 1688, Cl. Barbin.

ในจดหมายฉบับที่ 7 Landon กล่าวถึงนิพพานว่าเป็นการไม่ทำอะไรเลย เป็นสภาพเฉื่อยชา (Landon, 1751) ซึ่งอันที่จริงนั้น คำว่า นิพพาน ในทางพุทธศาสนา หมายถึงความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ เป็นสภาพโลกุตระอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในศาสนาพุทธ (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2564)

เรายังพบความเชื่อเรื่องการย้ายถ่ายเปลี่ยนวิญญาณในจดหมายหลายฉบับ การสวดแทรกความเชื่อดังกล่าวในนวนิยายทำให้ผู้อ่านเห็นถึงความเชื่อมโยงกันของความเชื่อนี้กับข้อห้ามทางศาสนาพุทธที่บัญญัติถึงการห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต อีกทั้งยังสะท้อนถึงมุมมองของนักคิดในยุคนั้นเกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าว ดังที่ปรากฏในจดหมายฉบับที่ 18 ผู้แต่งเขียนว่า ความเชื่อเรื่องการย้ายถ่ายเปลี่ยนวิญญาณของชาวสยามทำให้พวกเขาตาบอดขาดเหตุผล (London, 1751) ซึ่งเราจะเห็นว่า ชาวสยามไม่กล้าฆ่าสัตว์เพราะกลัวว่าจะฆ่าวิญญาณของพ่อแม่หรือเพื่อนที่มาอาศัยอยู่ในร่างของสัตว์นั้น แม้กระทั่งสัตว์เล็ก ๆ พวกเขายังพึงระวังกลัวจะไปเหยียบ (London, 1751) และในจดหมายฉบับที่ 8 เราพบว่าแม้สุนัขตัวใหญ่จะได้กินเหยื่อที่หามาได้ แต่ชาวสยามก็ไม่ฆ่า “แต่ข้าให้อภัยมัน ข้าให้อภัยมันเพื่อวิญญาณพ่อแม่ของคุณ ร่างของสัตว์ที่น่าสงสารบางทีอาจมีดวงวิญญาณของพวกเขายู่”

Noted. From *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* (p. 33), by J. London, 1751, François Delaguette.

จากความเชื่อนี้ ทำให้ผู้อ่านชาวยุโรปได้ทราบอีกว่าวิญญาณแต่ละประเภทอาศัยอยู่ในร่างสัตว์ที่แตกต่างกันตามคุณงามความดีที่ได้ทำมา ชาวสยามเชื่อว่าวิญญาณที่ดีจะอยู่ในร่างวัวและแกะ “วัวและแกะได้รับการเคารพที่สยาม เรามองว่าร่างของสัตว์พวกนี้เป็นเสมือนความสุขสูงสุดที่ดวงวิญญาณได้อาศัยอยู่ในการย้ายเปลี่ยนวิญญาณ”

Noted. From *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* (p. 91), by J. London, 1751, François Delaguette.

และดวงพระวิญญาณของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมทุกพระองค์ตลอดจนพระราชวงศ์จะสถิตอยู่ในช้างเผือก (London, 1751) ดังนั้น ช้างเผือกได้รับการปรนนิบัติดูแลเป็นอย่างดีในวัง ดังที่ปรากฏข้อความในจดหมายฉบับที่ 14 ว่า “เราเฝ้าดูแลอย่างเต็มที่ในพระราชวังทั้งดงาม”

Noted. From *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* (p. 52-53), by J. London, 1751, François Delaguette.

ส่วนวิญญาณร้ายที่ประพฤดิชั่วเลวทรามนั้น London เขียนว่าวิญญาณชั่วร้ายเหล่านี้จะเข้าไปอยู่ในร่างสัตว์ที่สกปรกโสภณที่สุด เพื่อชดใช้กรรมจนสิ้นอายุขัยตามกรรมที่ทำมา (London, 1751)

แม้ว่าความเชื่อเรื่องการย้ายถ่ายวิญญาณจะมีอิทธิพลมากต่อการใช้ชีวิตของชาวสยาม เพราะพวกเขาเชื่อว่า ถ้าวิญญาณมีการย้ายร่างจำนวนมากครั้งแล้ว และ

ขณะที่มีชีวิตได้ประกอบคุณงามความดีมาโดยตลอดจะทำให้ได้รับผลบุญโดยที่พวกเขาไม่ต้องกลับมาเกิดบนโลกใบนี้ ไม่ต้องอยู่ในสภาวะเวียนว่ายตายเกิดอีกแล้ว (Landon, 1751) อย่างไรก็ตาม ในจดหมายฉบับที่ 8 นาตาซีร์พยายามอธิบายเรื่องความเชื่อนี้ของชาวสยามให้พระในต่างแดนเข้าใจซึ่งพระที่ Landon สมมติขึ้นนี้เป็นเสมือนตัวแทนแนวคิด มุมมองของผู้คนในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 พระรูปนี้ได้แสดงความคิดเห็นหักล้างเชิงเสียดสีว่า ระบบนี้ช่างน่าอัศจรรย์ ที่บ้านเมืองของท่าน บรรดาวิญญูณคงเป็นผู้มีมาประจำตำแหน่งพร้อมวังสู่ร่างับล้านร่าง (Landon, 1751) เราจะเห็นได้ว่าทัศนคติความคิดของคนแห่งยุคภูมิปัญญาไม่ได้มีความเชื่อแบบชาวสยามเลย หากแต่มองว่าเป็นสิ่งมงาย ไม่มีเหตุผล ทำให้ผู้คนขาดการเรียนรู้ สังคมก็ไม่พัฒนาเจริญก้าวหน้า

สังคมและวัฒนธรรม

ผู้คนสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 สนใจอารยธรรมต่างชาติ พวกเขาอยากรู้อสิ่งที่อยู่นอกทวีปยุโรป ไม่ว่าจะเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน เราจึงพบเรื่องวัฒนธรรม จารีตประเพณีต่าง ๆ ของชาวต่างชาติปรากฏในงานเขียนยุคนี้ แม้ว่า *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* จะเป็นนวนิยายจดหมายโต้ตอบที่มีแก่นหลักของเรื่อง คือ การส่งสายลับชาวสยามเข้ามาในราชสำนักฝรั่งเศสเพื่อสืบราชการก็ตาม หากแต่เนื้อความในจดหมายหลาย ๆ ฉบับนั้น เราพบว่ามีการกล่าวถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมของชาวสยามแทรกลงไปในเรื่องหาด้วย เช่น ภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่พระสยามใช้ในทางศาสนา ตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ ในราชสำนัก หน่วยเงิน Pic ที่ใช้กันในสยาม รวมถึง หมาก พืชยอดนิยมของคนสยามที่เคี้ยวกันระหว่างวัน เป็นต้น

Joseph Landon ผู้ประพันธ์ สนใจวิถีชีวิตของชาวสยาม ในจดหมายฉบับที่ 6 ผู้อ่านจะรู้ว่า สามเณรชาวสยามไม่เพียงแต่เป็นหัวหน้าครอบครัวเท่านั้น แต่ยังมีสิทธิทุกประการในครอบครัว รวมถึง “สิทธิตามกฎหมายในตักรรยา โดยสามารถฆ่ากรรยาได้หากพบว่ากรรยาทำความผิด หรือจะขายก็ได้ ถ้ากรรยามีชู้”

Noted. From *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* (p. 21), by J. Landon, 1751, François Delaguette.

เนื่องจากสยามอยู่ไกลจากฝรั่งเศสมาก ชาวยุโรปส่วนใหญ่ไม่เคยไปและไม่รู้จักในทัศนะของพวกเขาเมื่อเปรียบเทียบกับบ้านเมืองทางยุโรปของตนต่างก็มองว่าสยามเป็นสิ่งที่ยังไม่พัฒนา ใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* ผู้แต่งกล่าวถึงเรื่องการรักษาทางการแพทย์ในสยามที่ยังไม่ทันสมัยเพราะคนสยามแทบไม่รู้จักการผ่าตัด อีกทั้งการถ่ายเลือดก็ยังเป็นเรื่องแปลกของที่นี่ (Landon, 1751)

ประเพณีการกรีดเลือดดื่มสาบานซึ่งเป็นประเพณีในยุคโบราณที่เราไม่ค่อยได้พบเห็นแล้วในสังคมที่พัฒนา แต่ผู้แต่งได้กล่าวว่าพบในสังคมสยาม โดยชาวสยามจะดื่มเลือดสาบานเพื่อเป็นการผูกมิตรภาพให้แน่นแฟ้น (Landon, 1751)

นอกจากนี้เรายังพบเรื่องความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนสยามในนวนิยายเรื่องนี้เช่นกัน จดหมายฉบับที่ 14 Landon กล่าวถึงเครื่องรางของขลังในสยาม อาทิ ผ้ายันต์ ยาเสน่ห์ (Landon, 1751) ในจดหมายฉบับที่ 25 นอกจากเรื่องเครื่องรางแล้ว ผู้แต่งยังกล่าวถึงความเชื่อเรื่องการทำนายดวงชะตา ซึ่งเป็นที่นิยมของชาวสยาม นาดาศีร์ ตัวเอกของเรื่องเขียนถึง พระพัฒนชีชากิ-กา (Pra-Patchichaki-ka) ซึ่งเป็นโหรหมอดูของกษัตริย์สยาม ข้อความในจดหมายแจ้งว่าอะบองชาลิตา คนรักของตนจะไปขอคำปรึกษาให้ช่วยพยากรณ์เรื่องความรัก (Landon, 1751)

สรุปผลการวิจัย

การปรากฏเรื่องชาวสยามในงานวรรณกรรม *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* สะท้อนได้ดีถึงความสนใจของผู้คนในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่มีต่ออารยธรรมของชาวต่างชาติ เรื่องเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยามและชาวสยามยังคงเป็นวัตถุดิบชั้นดีที่นักเขียนในสมัยยุคมณีปญญาเลือกนำมาใช้ในงานของตน การนำเสนอเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับชาวสยามในงานวรรณกรรม ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินและความรู้ แต่เรายังเห็นถึงความสนใจของชาวยุโรปที่มีต่อสยามในด้านต่าง ๆ ตลอดจนสะท้อนภาพสังคมของชาวยุโรปในสมัยนั้นด้วยเช่นกัน

อภิปรายผลการวิจัย

แม้ว่าชาวสยามจะถูกกล่าวถึงในงานเขียนภาษาฝรั่งเศสมาตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเกี่ยวกับชาวสยามนั้นปรากฏโดยมากในงานวรรณกรรมประเภทบันเทิงการเดินทาง จวบจนสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ชาวสยามถูกเขียนในงานวรรณกรรมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นงานเขียนของนักปรัชญาที่มุ่งนำเสนอความรู้แนวคิดต่าง ๆ สู่ผู้คนในสังคม แต่เรายังพบชาวสยามในงานวรรณกรรมประเภทนวนิยายที่ผู้ประพันธ์ต้องการให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินรวมทั้งสอดแทรกแนวคิดสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาสังคม การแลกเปลี่ยนการทางทูตระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม ตลอดจนการที่คณะทูตชาวสยามเดินทางมายังประเทศฝรั่งเศสเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษก่อนทำให้ชาวฝรั่งเศสจดจำชาวสยามได้ การศึกษาเรื่อง ภาพแทนชาวสยามใน *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe* ไม่เพียงแต่ทำให้เราเห็นภาพชาวสยามที่ปรากฏ

ในงานวรรณกรรมประเภทนวนิยายเรื่องแรก ๆ ในฝรั่งเศสที่ใช้ชาวสยามเป็นตัวละครเอกเท่านั้น แต่ข้อมูลที่ได้ยังเป็นส่วนเติมเต็มในการศึกษาเรื่องชาวสยามที่ปรากฏในงานเขียนภาษาฝรั่งเศสในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ตลอดจนใช้เปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างในการนำเสนอภาพชาวสยามระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นยุคแรกที่ชาวฝรั่งเศสรู้จักชาวสยาม โดยข้อมูลในยุคดีกล่าวเป็นเพียงการนำเสนอข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับชาวสยามในบันทึกเดินทาง หากแต่ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ภาพชาวสยามที่ปรากฏในงานเขียนนั้นกลายเป็นแหล่งความรู้ที่ทั้งนักปรัชญาและนักประพันธ์ต่างหยิบยกมาใช้ในงานเขียนของตน นอกจากนี้ เรายังสามารถใช้ข้อมูลที่ได้นำไปเปรียบเทียบกับงานประเภทต่าง ๆ ที่เขียนถึงชาวสยามในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 เพื่อศึกษาความเหมือน ความต่างของเนื้อหาที่พบ ตลอดจนคุณค่าที่ปรากฏในงานประเภทต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 ยังมีงานวรรณกรรมที่ผู้แต่งเขียนให้ชาวสยามเป็นตัวละครหลัก เช่น นิทานเรื่อง *Mikou et Mézi, les Aventures d'Oxilée, le Prince philosophe; conte oriental* เป็นต้น ซึ่งงานเขียนเหล่านี้ยังไม่ได้ถูกศึกษา ดังนั้น หากเราสามารถศึกษางานเขียนเหล่านี้ ก็จะมีข้อมูลเกี่ยวกับชาวสยามในงานวรรณกรรมฝรั่งเศสสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 เพิ่มขึ้น ไม่เพียงเพื่อเติมเต็มข้อมูล แต่ยังสามารถนำมาวิเคราะห์ประเด็นที่สอดคล้อง หรือแตกต่างกันเรื่องชาวสยามที่ปรากฏในงานวรรณกรรมในสมัยดังกล่าว ตลอดจนใช้ประกอบการวิเคราะห์กระแสตะวันออกที่แผ่เข้ามาในงานวรรณกรรมได้

เอกสารอ้างอิง

- De Bourges, J. (1666). *Relation de voyage de monsieur l'évêque de Beryte, vicaire apostolique du royaume de la Cochinchine, par la Turquie, la Perse, les Indes et jusqu'au royaume de Siam et autres lieux*. D. Béchet.
- De Chaumont, A. (1687). *Relation de l'Ambassade de M. Le Chevalier de Chaumont à la cour du Roi de Siam*. Arnoul Seneuze et Daniel Horthemels.
- De Choisy, F.T. (1688). *Journal du Voyage de Siam fait en 1685 & 1686*. Sébastien Mabre-Cramoisy.
- De La Loubère, S. (1691). *Du Royaume de Siam*. Jean Baptiste Coignard.
- Didier, B. (1992). *Histoire de la littérature française du XVIIIe siècle*. Nathan.
- Gervaise, N. (1688). *Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam*. Cl. Barbin.
- Juranville, F. (1998). *1715-1750 Le matin des Lumières*. Nathan.
- Landon, J. (1751). *Lettres siamoises, ou le Siamois en Europe*. Chez François Delaguette.
- Marin, F. (2001). *Les mouvements littéraires du XVIe au XVIIIe siècle*. Hatier.
- Martin, C. (2017). *L'Esprit des Lumières*. Armand Colin.
- Martino, P. (1906). *L'orient dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle*. Hachette et cie.
- Séguin, M-S. (1992). *Histoire de la littérature en France au XVIIIe siècle*. Hatier.
- Tachard, G. (1686). *Voyage de Siam des Pères Jésuites Envoyez par Le Roy, Aux Indes & à la Chine*. Semeuze et Horthemels.
- Tatin-Gourier, J-J. (1999). *La littérature française du XVIIIe siècle*. Dunod.
- Tritter, J-L. (2001). *Les Lumières*. Ellipses.
- แซร์แอส, เอ็น. (2550). *Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam [ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม] (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. ศรีปัญญา.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2564, ม.ป.ป. มกราคม). *การทำนิพพานให้แจ้ง*. matichon.
<http://www.matichonweekly.com>

